

Pieter Bakker

Leer na de machtsovername

© 2018 P.I. Bakker

www.pieterbakker.eu

Vlak over de grens bij Nieuweschans ligt het vriendelijke Oost-Friese Leer. Er is veel in het verleden dat deze plaats met ons land verbindt. Tot in de negentiende eeuw werd er zelfs in de ooit machtige gereformeerde kerk in het Nederlands gepreekt. Het is moeilijk voor te stellen dat het nu zo aangename stadje in de nationaal-socialistische periode voorop heeft gelopen, zonder nog gedwongen te worden door de centrale regering in Berlijn, als het gaat om de vervolging van ‘asocialen’, communisten, ‘lijders aan erfelijke ziekten’ en mensen uit een ‘vreemde stam’. Nog moeilijker te bevatten is dat de nationaal-socialistische landraad van het district Leer Hermann Conring in 1940 als lid voor de Fryske Akademy gevraagd is. Later verscheen Conring zelfs in uniform als vertegenwoordiger van rijkscommissaris Seyss-Inquart op een akademievergadering.

De oudere historische gebouwen, de structuur van het stadje en de rondom liggende landerijen doen nog steeds wat Hollands aan. Maar toch wordt het centrum van Leer vooral gedomineerd door de goed burgerlijke architectuur uit de keizertijd. Voor de kleine maar economisch niet onbelangrijke joodse gemeenschap was het de tijd van emancipatie en nieuwe mogelijkheden. Velen zagen kans maatschappelijk hogerop te komen. Naast de traditioneel sterke positie van joodse handelaars op de veemarkt ontwikkelde zich ook in andere sectoren een sterke joodse middenstand. Er ontstonden gerenommeerde familiebedrijven die na verloop van jaren door de tweede of derde generatie uit joodse families werden geleid. In het kader van deze ontwikkeling was de bouw van een fraaie synagoge in Pruisische stijl een veelzeggende gebeurtenis.

Joodse gemeenschap

Vijftig jaar heeft de synagoge aan de Heisfelder Straße gestaan. Onder toezien oog van burgemeester Erich Drescher is het gebouw tijdens de kristalnacht in brand gestoken. Nu bevindt zich op het terrein een vervallen garagebedrijf. Hoewel ik vaak langs deze plek was gelopen zonder iets terug te vinden, ontdekte ik vorig jaar dat er toch een geblakerd stukje muur over is. In de grond zijn nog resten van het rituele bad dat zich op de kelderverdieping bevond. Verder kreeg ik te maken met een hevig verontwaardigde kleindochter die ten onrechte beweerde dat er nooit joden in het huis van haar opa en oma hadden gewoond, zoals ik ergens had geschreven. Kennelijk wist zij niet dat een nu hoogbejaarde vrouw uit Rotterdam in het betreffende huis een deel van haar kindertijd heeft doorgebracht. Haar vader was een joodse manufacturer,

Het stadsarchief heeft verschillende pedagogische publicaties aan de voormalige joodse gemeenschap gewijd. Belangrijke originele documenten zijn verzameld in

Dokumentation Leer 1933–1945. Daarnaast zijn er regelmatig tentoonstellingen in het raadhuis en in de Jüdische Schule aan de Ubbo-Emmius-Straße. Merkwaardigerwijs is er vrijwel niets te vinden dat gaat over andere individuen en groepen die onder het nationaal-socialistische terreurbewind hebben geleden. Vermoedelijk is dat een van de redenen dat oud-burgemeester Wolfgang Kellner in zijn zojuist verschenen boek *Vervolgung und Verstrickung – Hitlers Helfer in Leer* juist op de niet-joodse slachtoffers de nadruk legt.

Ongedierte

Natuurlijk kan ook Kellner niet om de verdrijving en vervolging van joodse burgers sinds de machtovername in 1933 heen, maar in zijn boek gaat het vooral om groepen en individuen die om heel uiteenlopende redenen in het nationaal-socialistische jargon werden getypeerd als ‘ongedierte in het volkslichaam’. Het betrof niet alleen politieke tegenstanders, maar bijvoorbeeld ook jehovahsgetuigen of mensen die er van verdacht werden erfelijk belast te zijn. Niet zelden was er sprake van een persoonlijke afrekening, zoals in het geval van Heinrich Ukena, die vanwege meningsverschillen met burgemeester Drescher in het concentratiekamp Buchenwald terecht kwam, waar hij nog geen twee jaar later overleed. Het hele geval wordt over een periode van enkele jaren uitvoerig door Kellner beschreven.

In de tijd van de machtsovername tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog was Duitsland geen vredige en min of meer gewone staat, beklemtoont Kellner. In het dagelijks leven leken weliswaar een zekere normaliteit en recht en orde te bestaan, maar parallel heerste van het begin af aan terreur. Direct al na de verkiezingsoverwinning van de nationaal-socialisten werd burgemeester Erich vom Bruch zodanig bedreigd dat hij zelfmoord pleegde. In feite werd hij door zijn opvolger Erich Drescher de dood in gedreven. Ontluisterend is dat zowel burgemeester Drescher als landraad Conring in hun tegen ongewenste personen gerichte acties veel verder gingen dan door de superieuren in Berlijn werd geëist. Het is vooral op dit punt dat het boek van Kellner nieuwe feiten over Conring naar voren brengt. De rol van de landraad is vaak gebagatelliseerd. De historicus Walter Deeters beklagt zich in een publicatie van de Ostfriesische Landschaft nog over de verwijten tegen deze naar zijn mening plichtsgetrouwe gezagsdrager. Uit Kellners boek blijkt Conring een loyale en gemotiveerde nationaal-socialist te zijn geweest. Zowel Drescher als Conring hadden bloed aan hun handen.

Opnieuw landraad

In Leer ondertekende Conring als landraad arrestatiebevelen tegen politieke te-

genstanders en zorgde hij er voor dat communisten naar onder meer het kamp Börgermoor in het Emsland werden gestuurd. Als vertegenwoordiger van Seyss-Inquart in de provincie Groningen zette hij zich in voor het versneld verdrijven van de joodse burgers uit Delfzijl en omgeving. De joden werden als een risicofactor voor de verdediging van het kustgebied gezien. Conring was succesvol in het aanstellen van nationaal-socialisten bij het Groningse bestuur. Na afloop van de oorlog werd hij veertien maanden door de Britten preventief geïnterneerd. Hij beweerde tijdens zijn ‘ontnazificering’ dat hij slechts onder de grootst mogelijke moeilijkheden landraad had kunnen blijven en dat hij zonder eigen toedoen partijlid was geworden. Vanaf 1949 ontving Conring zelfs wachtgeld. Van 1952 tot 1956 is hij opnieuw landraad. In 1953 volgt hij de verzetsman Louis Thelemann op als lid van het parlement van Nedersachsen. Nadat Conring lid was geworden van de christendemocratische CDU was hij van 1953 tot 1969 lid van het Duitse parlement in Bonn. In 1964 werd hij gedecoreerd met het ‘große Bundesverdienstkreuz’. De Nederlandse regering protesteerde daartegen, waarna Conring nog voordat een onderzoek was afgerond de onderscheiding teruggaf.

Ook burgemeester Erich Drescher is na de oorlog geïnterneerd geweest, maar werd om gezondheidsredenen vrijgelaten. Wegens zijn aandeel in de terreur tegen de joden in november 1938 werd Drescher later tot een gevangenisstraf veroordeeld, die dankzij een doktersattest werd omgezet in eenentwintig maanden tuchthuis. Vanwege zijn eerdere internering werd de straf bovendien als uitgezeten beschouwd. Zijn loopbaan verliep vervolgens minder voorspoedig dan die van Conring. Zonder succes probeerde Drescher een baan bij het stadsbestuur te krijgen. Tot zijn dood was hij werkzaam als nachtwaker. Wel hing zijn portret in de galerij van burgemeesters in het raadhuis, waaruit het in het jaar 2000 na protesten is verwijderd. De ingetogen maar compromisloze houding tegenover het nationaal-socialistische verleden is nu kenmerkend voor veel Duitsers, maar zo ver was het direct na de oorlog nog niet.

Bevolking

In de publicaties over het nationaal-socialistische Leer die ik tot nu toe kende, kwam een beeld naar voren van een betrekkelijk onschuldige bevolking. Er was een verwijtbare onverschilligheid, maar veel verder ging het niet. Uit Kellners boek blijkt dat toch wel iets anders te liggen. Spioneren en verklikken om klein persoonlijk voordeel te behalen waren een wezenlijk onderdeel van het systeem. Het is de verdienste van de historicus Götz Aly dat hij onder andere in *Hitlers Volksstaat* liet zien hoe het Derde Rijk vooral een roofstaat was. Ook de rassenaan kende in verband met de staatskas een economisch motief. Het ‘eigen volk’ daarentegen moest zoveel mogelijk worden ontzien om draagvlak te behouden.

Kellner citeert de filosoof Karl Jaspers met de opmerking dat iedereen die werkloos toekeek schuldig is. Er was immers een speelruimte waarin toch nog iets mogelijk was geweest, maar vaak werd dit weinige verzuimd. De veehandelaar Karl Polak bevestigt dat in zijn zeer lezenswaardige verslag *Schicksal einer jüdische Familie* dat verkrijgbaar is bij het stadsarchief van Leer. Op een enkele uitzondering na stonden de joden er helemaal alleen voor. Het is aangrijpend als Polak zegt dat een klein gebaar of een bemoedigend woordje zoveel voor hen had kunnen betekenen. Hij wijst er op dat het gevaar van contact met joden de eerste jaren van het nationaal-socialistische bestuur nog heel beperkt was. Desondanks deed een predikant, die voor de machtsovername nog met zijn catechisanten diensten in de synagoge had bijgewoond, daarna of hij nooit iets met joden te maken had gehad.

Behalve in Groningen was Hermann Conring aan het begin van de bezetting van ons land korte tijd vertegenwoordiger van Seyss-Inquart in Friesland. Zijn benoeming als lid van de Fryske Akademy had hij te danken aan zijn voorzitterschap van de Ostfriesische Landschaft, maar dat weerhield hem er niet van bij een vergadering in uniform te verschijnen. Titus Brandsma was een van de mannen die betrokken waren bij de oprichting van de Akademy twee jaar eerder. De karmelietenpater en hoogleraar verzette zich zowel voor als tijdens de oorlog tegen fascisme en rassenhaat. Begin 1942 werd hij opgepakt. Een half jaar later overleed hij in het concentratiekamp Dachau. Op dat moment was hij nog steeds bestuurslid van de Akademy.

Wolfgang Kellner, Verfolgung und Verstrickung – Hitlers Helfer in Leer. Uitg. Tredition. 158 blz. € 15,-.